

Kvarnar

Historik

Kvarnarnas historia går tillbaka till stenåldern. Redan då användes kvarnarna för att mala spannmål och senare även till djurfoder. De äldsta kvarnarna drevs av handkraft, s.k. gnidkvarnar. I Sverige är formen känd sedan flera fynd från stenåldern och till medeltiden. Gnidkvarnen bestod av en bearbetad yta av sten och en rund gnidsten. Sädskornen maldes till mjöl med för hand med gnidstenen på den stenhällen.

Gnidkvarn, upptäckt och fotograferad av Carl-Olof Nilsson

Från medeltiden finns mer avancerade kvarnar, vilka drevs av vattenkraft eller vindkraft. Byggnaderna uppfördes intill byar och stigar vid strömmande vattendrag, ofta mellan större egendomar och samfälld mark. På medeltiden introducerade munkarna kunskapen att använda vattenkraft för att mala spannmål i skvaltkvarnar. I medeltida källor finns uppgifter om att Nydala kloster var en betydande ägare med flera kvarnar i regionen, bl. a i Hörle. De första vattendrivna hjulkvarnarna och luftdrivna väderkvarnarna började byggas från ca 1500-talet, men blev mer allmänna under 1800-talet. I Hörle (Värnamo) och Långö (Nydala) finns välbevarade kvarnlämningar från 1600-talet.

Skvaltkvarnar

De flesta skvaltkvarnarna bestod av ett mindre kvarnstenspar drivet av ett skvalthjul, med en horisontellt hjul på en vertikal axel. Skvaltkvarnarna var relativt enkla i konstruktion och kunde drivas med vattenkraft från en bäck. De användes främst till att utvinna spannmål för husbehov. I Hjortfalls mossen öster om sjön Hindsen och Rusarebo äng finns en skvaltkvarn av senare tid, byggd som en modell i naturlig skala.

Vattenhjulvarnar

Vattenhjulvar, s. k. hjulkvarnar hade till skillnad från skvaltkvarnar ett större och horisontellt vattenhjul på en liggande hjulaxel. Tekniken krävde större vattenmängder än skvaltkvarnarna och var även dyrare att uppföra. Hjulkvarnen fanns normalt i två utföranden, med underfallshjul eller överfallshjul, vattnet drev ett vattenhjul som i sin tur drev kvarnstenarna. Hjulkvarnen var ofta en större anläggning som ägdes gemensamt av flera bönder eller samfällt i byn. Hjulkvarnarna krävde mycket vattenflöde för att drivas men hade stor kapacitet, malde effektivare och gav finare mjöl än skvaltkvarnarna. De flesta byggnader och lämningar efter kvarnar i Värnamo kommun utgörs av hjulkvarnar, ex. Forshedas kvarn som är restaurerad och förevisas årligen vid två tillfällen. Även kvarnarna i Hemmershult, Skiftarp och Slättö är delvis renoverade.

Hemmershults vattenkvarn, Carl-Olof Nilsson, foto

Valskvarnar och elektriska kvarnar

Valskvarnarna som blev vanliga under slutet av 1800-talet drevs med turbiner och kunde därför placeras där det var lämpligt för transporter, utan att vara beroende av vattenkraft. Elektriska kvarnar inne i stationssamhällena introducerades samtidigt som elnätet byggdes ut under de första decennierna på 1900-talet. Kvarnarna uppfördes intill järnvägen gav, vilket gav bättre och effektivare transporter av varor. De elektriska kvarnarna utrustades med moderna maskiner och vattendrivna kvarnar med valsstolar. Den nya generationen kvarnar var tekniskt avancerade och anpassade för industriell verksamhet och byggdes därför i tre våningar.

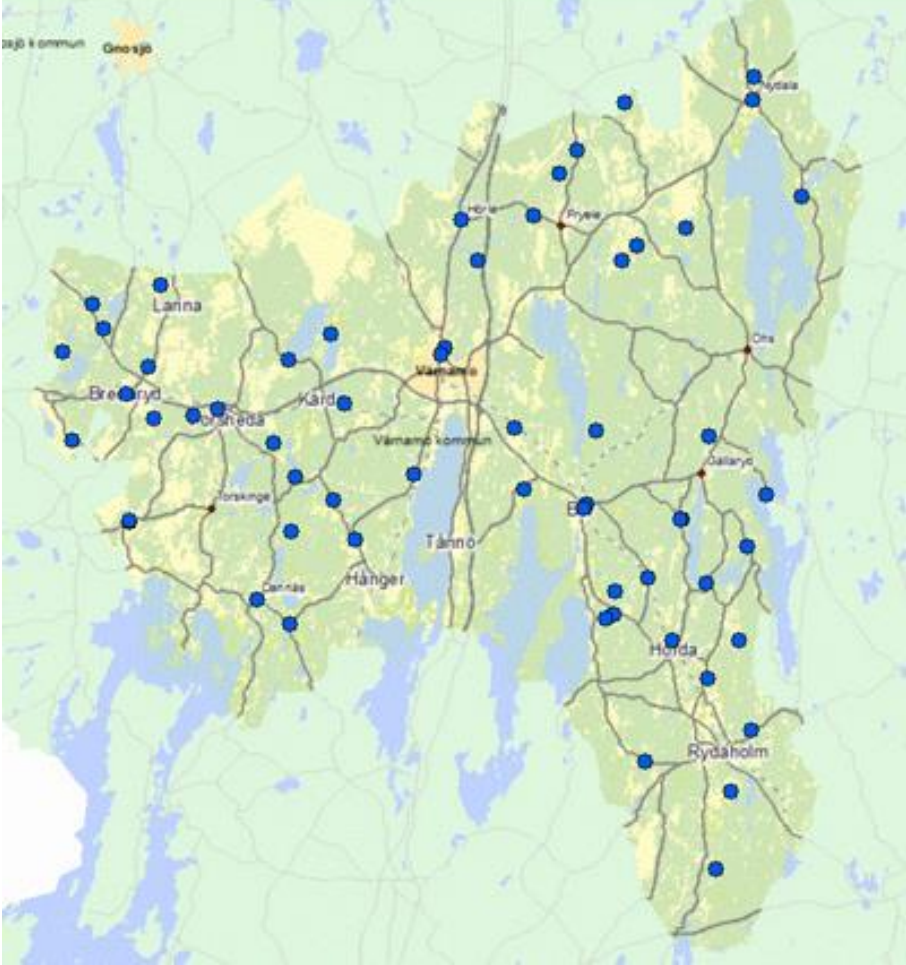

Bredaryds valskvarn, Carl-Olof Nilsson, foto

Kvarnlämningar

Byggnadsgrunder efter kvarnar som drevs med vattenkraft återfinns i regel i anslutning till vattendrag vid mindre forsar. Ofta återstår uthuggna stenblock efter grunden till kvarnen. Ibland kan även hjulgraven finnas kvar, vilken består av en rektangulär stenformation, ca 3 x 2 meter där kvarnhjulet var placerat. Det förekommer att man intill kvarnlämningar även kan återfinna stenskoda vattenrännor.

Kulturhistoriska kvarnmiljöer i Värnamo

Kulturhistoriska kvarnmiljöer i Värnamo, GIS-karta